

продуктивне вивчення психологічних закономірностей та механізмів конструктивного подолання кризи професійного виключення у безробітних неможливе без залучення концептуального потенціалу категорії *психологічного здоров'я*, яка, виступаючи одним з важливих предикторів успішного подолання кризи безробіття, змістовно конкретизує перетворюючу активність безробітного в ситуації професійного виключення, забезпечуючи, тим самим, конструювання нової соціальної ситуації зайнятості.

Концептуальний аналіз поняття *психологічного здоров'я* забезпечив розуміння важливості цієї ролі, яку відіграє особистісна детермінанта у психосоціальної адаптації безробітних. Це дає підстави розробляти категорію *психологічного здоров'я* в якості найбільш евристичного понятійного еквіваленту для фіксації змістовно-процесуальних і результативних показників конструктивного подолання кризи професійного виключення у безробітних.

У перспективі подальших розвідок в даному напрямку хотілося б зазначити, що брак валідних психодіагностичних інструментів, з одного боку, і дефіцит репрезентативної бази емпіричних досліджень в річизі даної проблематики, – з іншого, є на сьогодні гальмуючим чинником розуміння механізмів і закономірностей генезису і динаміки кризових явищ, викликаних втратою роботи. Це може стати одним із ключових аргументів на користь проведення екстенсивних та інтенсивних пошуків у напрямку встановлення каузального характеру взаємозалежності між факторами психологічного здоров'я та предикторами конструктивного подолання кризи втрати роботи у безробітних.

Список використаних джерел:

1. Белов В.П. Реабилитация больных как целостная система [Текст] / В.П. Белов, А.В. Шмаков // Вестник АМН СССР. – 1987. – № 34. – С. 60–67.
2. Братусь Б.С. К проблеме человека в психологии // Вопросы психологии. – 1997. – № 5. – С. 23–35.
3. Галецька І.І. Психологічне здоров'я як критерій внутрішньої свободи. Психологічні студії Львівського університету. Зб. наук. праць. – Львів, 2004, – С. 79–85.
4. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України [Текст] / За ред. С.Д. Максименка. Т. XII, част. 3. – К., 2010. – 448 с.
5. Здоровье для всех к 2000 году. Глобальная стратегия ВОЗ. – Женева: Изд-во ВОЗ, 1981. – 106 с.
6. Пахальян В.Э. Развитие и психологическое здоровье. – СПб.: Питер, 2006. – 240 с.
7. Практическая психология образования: учеб. пособие / под ред. И.В. Дубровиной. – СПб.: Питер, 2004. – 592 с.
8. Психология : словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд. полит. лит., 1990. – 297 с.
9. Слободчиков В.И. Антропологический подход к решению проблемы психологического здоровья детей / В.И. Слободчиков, А.В. Шувалов // Вопросы психологии. – 1996. – № 5. – С. 54–78.
10. Холмогорова А.Б. Культура, эмоции и психическое здоровье / А.Б. Холмогорова, Н.Г. Гаранян // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 67–78.
11. Jahoda M. Work, employment, and unemployment: values, theories, and approaches in social research / M. Jahoda // American Psychologist. – 1981. – Vol. 36, № 2. – P. 184–191.
12. Warr P. Work, unemployment, and mental health / P. Warr. – Oxford : Oxford university press, 1987. – 361 p.

Резюме. Стаття посвящена обоснованию концепта «психологическое здоровье» как методологической основы решения проблемы конструктивного преодоления кризиса утраты работы у безработных. Определена психологическая сущность и роль психологического здоровья в детерминации процессов конструктивного преодоления кризиса профессионального исключения у безработных.

Ключевые слова: кризис, безработица, профессиональное исключение, личность, психическое здоровье, психологическое здоровье, преодоление кризиса.

Summary. The article is devoted to grounding of the concept "psychological health" as a methodological basis for a problem solution of constructive overcoming the crisis of the unemployed job loss. The psychological nature and role of mental health in the determination of processes of constructive overcoming the crisis of the unemployed professional exclusion are defined.

Key words: crisis, unemployment, professional exclusion, personality, mental health, psychological health, overcoming the crisis

УДК 159.922.73

О.А. СЕМЕНЮК, В.І. БЕЗЛЮДНА

РОЗВИТОК ТА КОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Резюме. Стаття висвітлює результати експериментального аналізу одного з важливих елементів психологічної готовності дітей дошкільного віку до шкільного навчання – розвиток емоційної складової навчальної діяльності. Автори розкривають сутність емоційної готовності, її особливості, рівень функціонування, шляхи розвитку адекватних рівнів емоційного реагування на навчальні ситуації та корекцію

відхилень у системі суб'єктивних переживань дітей, зумовлених майбутнім шкільним життям. У роботі обговорюються лінії розвивальної роботи та її наслідки.

Ключові слова: психологічна готовність до шкільного навчання, емоційна готовність, діти дошкільного віку, емоційна сфера, емоційні стани, соціальна емоційність, емоційна регуляція, тренінгові заняття.

Постановка проблеми. Серед психологічних проблем, які завжди викликають особливий інтерес теоретиків і практиків проблема аналізу готовності дітей до шкільного навчання займає одне з центральних місць. Успішний старт на початкових етапах шкільного життя створює основи позитивного особистісного досвіду, впливає на подальше ставлення дітей до шкільного навчання. Проблема психологічної готовності дітей до шкільного навчання аналізується у вітчизняній науці з кінця минулого століття. Цій проблемі присвячені роботи багатьох талановитих психологів. Дякуючи роботам Л.А.Венгера, Н.І. Гуткиної, В.К.Котирло, Я.Л.Коломінського, В.С.Мухіної, О.Є. Кравцової, описана сутність явища, виокремлені основні елементи комплексу. У роботах М.Тихонової [6] проаналізовано відхилення, що виникають у розвитку психологічних основ готовності до шкільного навчання. У дослідженнях Нємова Р.С [4], С.Міллер [5] розроблені методи діагностики дітей на кінець дошкільного дитинства. У той же час необхідно визнати, що зміни, які відбуваються у сучасній школі, вимагають продовжити вивчення всіх складових психологічної готовності.

Мета нашого дослідження – простежити особливості розвитку емоційної готовності дітей старшого дошкільного віку до шкільного навчання та шляхи її інтенсифікації у процесі розвивально-корекційної роботи.

Методика та процедура дослідження. Розпочинаючи розробку проблеми, ми поставили перед собою наступні завдання: проаналізувати стан емоційної сфері дітей старшого дошкільного віку; виявити особливості соціальної емоційності дітей; охарактеризувати емоційне ставлення дітей до процесу навчання у школі

На констатувальному етапі роботи ми використали наступні методи: спостереженням, аналіз гіпотетичних сюжетів, бесіди з вихователями та батьками дітей, діагностика емоційного стану дітей за допомогою методу «Карта настрою» [1]. У роботі використовувалися також опитувальники та тестові методики. Зокрема застосовувалася методика Нємова Р.С. «Вибери потрібне обличчя» [4, с.131], «Питання для вивчення емоційної-вольової сфери дитини» авт. Л. Матвєєва, І. Вибойщиков, Д. Мякушкін [3, с.171]. У інструкції зазначалося, що батькам чи вихователям дитини необхідно відповісти на 30 запитань. Під час відповіді вони повинні були згадати типову поведінку дитини у останній час.

Аналіз результатів дослідження. Емоційна готовність – це рівень сформованості емоційної сфери, який забезпечує адекватне реагування дитини на всі навчальні ситуації, обумовлює контроль за перебігом і виявом емоційних процесів, регуляцію емоційних станів. Шкільне життя і навчання ставлять значні вимоги до емоційної сфери дитини. Переживання позитивних емоцій, пов'язаних з роботою, радість від пізнання нового, задоволення від успішного виконання завдання, приємне передчуття доброї оцінки – все це створює сприятливий емоційний фон у навчальній діяльності. Тому підготувати дітей до навчання передбачає забезпечення не лише певного рівня розумового і вольового розвитку, а й виховати їх почуттів. Емоційні процеси є могутнім регулятором психіки і життєдіяльності дитини. На кожному віковому етапі вони виконують різноманітні функції. У процесі онтогенезу ці функції послідовно розширюються і ускладнюються. Важливим показником готовності емоційної сфери до шкільного навчання є оволодіння дітьми здатністю регулювати свої стани. По мірі того, як діти дошкільного віку стають все більш комунікабельними і починають обговорювати свої почуття, дорослі допомагають їм конструктивно справлятися з негативними емоціями. Діти поступова навчаються справлятися з негативними збудженнями, відволікати свою увагу від обставин, що лякають. Таким чином, ефективна регуляція емоцій передбачає здатність подавляти, підтримувати і навіть інтенсифікувати емоційну активність, необхідну для того, щоб адекватно реагувати як на виклик проблемних ситуацій, так і на неочікувані зустрічі.

Здатність до регулювання емоцій – це одна з первинних навичок, якими дитина повинна оволодіти, для того щоб підпорядкуватися культурним нормам демонстрації емоцій. Ці приписи передбачають не тільки пригнічення тієї чи іншої емоції, яку дитина в дійсності переживає, але й заміну її на ту чи іншу емоцію, яка відповідає культурним нормам. Здатність до первинної регуляції з'являється на початку дошкільного періоду і до його завершення набуває досить високого рівня

Розпочинаючи дослідження проблеми ми перш за все звернулися до аналізу стану емоційної сфери дітей. З цією метою батькам старших дошкільників було запропоновано відповісти на запитання опитувальника про особливості емоційної сфери дітей. Аналіз батьківських суджень дозволяє робити висновки про те, що більшість опитаних (80 відсотків) вважають своїх дітей веселими і життєрадісними. Для дітей характерний спокійний сон, лише про третину з них батьки говорять як про надто тривожних. У той же час майже у половині дітей (40 відсотків) дорослі помічають різкі підйоми і спади настрою. На їх думку, діти досить образливі. Майже половину майбутніх школярів батьки характеризують як дратівливих та нервових. Для більшості дітей (70 відсотків) характерні надмірно бурхливі емоційні реакції з плачем, непокірністю. Майже половина дітей (40 відсотків) не люблять залишатися вдома на самоті. Вони бояться цих ситуацій, роблять все можливе, щоб батьки не залишали їх у таких ситуаціях. Ці характеристики засвідчують, що емоційна сфера дітей, ще досить неврівноважена. У той же час зазначимо, що батьки не спостерігають фізіологічних ознак патологічних розладів у емоційній сфері. У дітей не спостерігаються тіки, тремтіння кінцівок, мимовільні рухи і т.д.

Цікавими, на нашу думку, є спостереження батьків за соціальною лабільністю дітей. Прихід у школу зумовлює розширення сфери взаємодії з оточуючими, вимагає від дитини адекватного реагування на необхідність співпрацювати з новими авторитетними дорослими та однолітками. На думку батьків більшість дітей адекватно реагують на проблемні ситуації у сфері соціальних контактів. Як зазначають дорослі, більшість дітей не знічуються при спілкуванні з незнайомими людьми. Вони ведуть себе досить спокійно і урівноважено. Для них не характерне постійне відчуття провини чи залежності. Після виникнення конфліктних ситуацій більшість із них (80 відсотків) досить швидко заспокоюються. У той же час про більшість дітей батьки говорять як про образливих і мрійливих.

Оскільки навчальна діяльність вимагає керування емоційними станами, здатність спокійно реагувати на виконання довгострокових і не завжди цікавих завдань, ми особливу увагу зосередили на вивченні суджень батьків про поведінку дитини у процесі діяльності. Виявилось, що більшість дітей (55 відсотків) відчувають емоційну напругу при необхідності виконувати завдання за чітко відведеним часом. У процесі навчальних занять такі завдання будуть постійно виникати перед дитиною. Регламентованість діяльності - це одна з відмінних ознак навчання у порівнянні з ігровою діяльністю. Необхідність діяти швидко, чітко, викликає напруженість, емоційну тривогу. Більшість дітей (80 відсотків) при виконанні одноманітної роботи швидко відчувають втому, відволікаються від завдань. Багато із них не готові виконувати роботу, яка не приносить бажаного результату відразу. У той же час більшість дітей батьки характеризують як таких, що здатні долати труднощі у роботі.

Таким чином у характеристиках, які дають батьки можна помітити багато суперечливих тенденцій, які засвідчують, що кінець дошкільного дитинства пов'язаний з інтенсивними процесами становлення емоційної сфери. Загалом ознаки емоційної нестабільності перш за все виявляються у непосидючості та високій тривожності частини дітей. Із 20 обстежених у 4 дітей (25 відсотків) рівень тривожності можна класифікувати як високий. До цієї підгрупи ми включили дітей, які за результатами опитувальника набрали від 9 до 10 балів. Оскільки тривожність може перешкоджати перебігу адаптаційного процесу, з цими дітьми повинна плануватися розвивально-корекційна робота. Вони потребують посиленої психологічної курації у перші місяці перебування у школі. Враховуючи ці особливості дітей ми у подальшій своїй роботі спланували розвивальні вправи, які б допомагали дітям подолати емоційну напруженість.

Важливою ознакою емоційної незрілості є також непосидючість. Наше дослідження показало, що ознаки емоційної нестабільності у процесі виконання завдань простежується у 11 дітей (55 відсотків). Наявність цих характеристик вказує на необхідність посилення емоційно-регуляторних механізмів. Зіставляючи два вищезначені показники емоційної нестабільності (непосидючість і тривожність) ми констатували, що у четвертій частини дітей ці характеристики є явно несприятливими для входження дитини у шкільне життя та навчальну діяльність. Саме для цих дітей розвивальні впливи є обов'язковими.

Емоційна готовність дітей до шкільного навчання передбачає також сформованість правильних уявлень про школу. При цьому мова йде не лише про змістовий компонент, але й про адекватність уявлень у емоційній сфері. Діти повинні розуміти, які емоційні реакції виникають у школярів, який емоційний фон шкільного життя. Враховуючи ці завдання ми спробували перевірити розуміння дітьми емоційних станів школярів у різних навчальних ситуаціях. З цією метою була проведена проєктивна методика «Веселий-сумний». Дітям було запропоновано оцінити емоційні стани і вирази обличчя школярів у 6 гіпотетичних сюжетах, поданих у графічній формі. Як показали результати обстеження, третина дітей, оцінюючи емоційні стани персонажів, схильні були обирати сумні обличчя для позначення емоційного стану персонажів. У переважній більшості ці вибори були зроблені дітьми, які за результатами попередньої методики були віднесені до категорії високотривожних. Зіставляючи результати виконання шести тестових завдань ми помітили, що найбільшу тривогу викликають у дітей ситуації відповіді біля дошки (завдання № 3) та виконання дітьми навчальних завдань у процесі уроку (завдання №4). Вибір дітьми для персонажів цих сюжетів сумного обличчя, на нашу думку, засвідчує наявність у дітей емоційної тривоги, щодо публічних ситуацій презентаційного типу та виконання нових навчальних завдань. Діти відчувають, що відповідати біля дошки на очах у всіх інших досить складно. Вони розуміють, що результати їх роботи оцінюються вчителем і від отриманих результатів у житті школяра залежить досить багато. Фактично більша половина дітей (65 відсотків) вибрали для позначення емоційного стану персонажу під час його роботи на уроці сумне обличчя. У дитячих судженнях ми виокремили декілька мотивів, що пояснюють даний вибір («не знає уроку», «складні завдання», «вчитель напевне викличе»).

Отримані результати співпадають також з результатами обстеження за методикою кольорові асоціації. Якщо нетривожні діти вибирали для позначення шкільних ситуацій світлі кольори спектру, то у виборах тривожних дітей переважали коричневі та фіолетові кольори.

Високий діагностичний потенціал для нашого дослідження мала методика «Кому що підходить?». Дітям необхідно було використати пари слів-синонімів для позначення дошкільного і шкільного періодів життя. Із 12 запропонованих символів чотири стовідсотково були віднесені дітьми до ознак шкільного життя та шкільного статусу. Це вибори на користь «великий» (синонім «малий»), «дорослий» (синонім «дитячий»), «активний» (синонім «пасивний»), «сильний» (синонім «слабкий»). У цих виборах простежилися не лише знання дітей, але й особистісні установки щодо сприйняття шкільного життя і ставлення до себе у ролі школяра. Цікавими виявилися роздуми дітей щодо синонімів «бадьорий-стомлений». Часові показники при вирішенні даного завдання різко зросли. З'явилися суперечливі судження. І все ж більшість дітей після тривалих роздумів віднесли слово «стомлений» до ознак шкільного життя. Вони мотивували це тим, що дітям у школі доводиться багато працювати, що їм дають домашні завдання. Деякі діти пояснюючи свої позиції посилалися на

висловлювання своїх старших братів чи сестер, або ж на власні спостереження за старшими дітьми. Для нашого дослідження досить цікавими були роздуми дітей щодо емоційних категорій «веселий-сумний». Діти довго розмірковували над завданням. Їм важко було зробити однозначний вибір, та все ж більшість віднайшли ситуативне позначення даним станам. Ось як це прозвучало у Вадима Ч. «Взагалі то, і в дитячому садку, і в школі весело, але все може бути і там, і там. Може дитина захворіла, або впала, тоді їй буде сумно». Такі розмірковування дітей засвідчують про адекватність уявлень дітей про емоційні стани школярів, відсутність надмірної напруги при сприйманні шкільних ситуацій.

Однією з ліній дослідження на констатувальному етапі було вивчення соціальної емоційності дітей за допомогою опитувальника Русалова В.М. Основними критеріями оцінки були показники мовленнєвої діяльності. Наші розмови з дітьми дозволяють стверджувати, що 80 відсотків дітей готові до більш широких соціальних контактів. Вони розмовляють з дорослим спокійним, впевненим голосом. У їхній розмові домінують радісні компоненти. Спілкування характеризується легкістю, належним рівнем довіри до дорослого.

Таким чином проведене дослідження дозволяє зробити декілька висновків:

- по-перше, більшість дітей старшого дошкільного віку мають належний рівень сформованості емоційної регуляції, що є необхідною умовою для адаптації до умов шкільного життя і навчання;
- частина дітей (у межах 25-30 відсотків) за різними критеріями мають ознаки емоційної нестабільності. Найяскравіше вони виявляються у станах тривоги та непосидючості;
- діти мають уявлення про емоційні стани школярів, хоча певний острах щодо перебігу різних навчальних ситуацій у дітей зберігається;
- аналіз сприйняття шкільного життя у межах кольорової гами показує, що у виборах дітей переважають світлі тони;
- у частини дітей простежується недостатній рівень сформованості емоційної сфери, що вказує на необхідність проведення з ними розвивальної роботи.

Отже, проведені діагностичні обстеження показали, що у частини дітей старшого дошкільного віку стан розвитку емоційної регуляції не повністю відповідає вимогам школи. Надмірна емоційність, невірноваженість перешкоджатиме дітям адаптуватися до умов шкільного життя. У зв'язку з цим нами була спланована і проведена розвивально-корекційна робота. За основу ми обрали програму Р. В. Овчарової, спрямовану на допомогу дітям з відхиленнями у емоційній сфері. У процесі проведення тренінгових занять ми вносили свої доповнення, враховуючи індивідуальні особливості дітей експериментальної групи. Програма містила п'ять основних блоків, кожний з яких був розрахований на 4 заняття. Таким чином нами було проведено з дітьми 20 занять.

Основна мета програми – допомогти майбутнім першокласникам справитися з переживаннями, які перешкоджають їх нормальному емоційному самопочуттю і спілкуванню з дорослими та однолітками.

Перший блок програми спрямовувався нами на зняття у дітей стану психологічного дискомфорту. У процесі чотирьох занять ми прагнули знизити емоційну напругу дітей викликану необхідністю перейти до шкільного життя, створення у них позитивного емоційного настрою, ознайомлення дітей із найпростішими прийомами релаксації та психом'язевого тренування. Кожне заняття організовувалося як тематичне. На кожному з них дітям розповідали про школу. Всі розповіді мали позитивний емоційний фон. Крім того, кожне заняття насичувалося дієвими вправами, які допомагали сформувати у дитини позитивні емоційні переживання, приємні відчуття. Кожна вправа забезпечувала для дітей можливість активно діяти, спілкуватися з друзями. Варто відзначити, що на перших двох заняттях відчувалася певна напруга у зв'язку з обговоренням ідей про школу. На третьому і четвертому занятті діти вели себе спокійно. Вони мали бадьорий настрій. Всі діти з задоволенням виконували вправи на впізнавання один одного, на увагу та пантоміміку.

Другий блок програми мав на меті коригувати надмірну залежність дітей від оточуючих. На цьому етапі ми вже не використовували тематичний принцип організації занять. Кожне з занять включало по 10-12 етюдів, які спрямовувалися на тренування емоційного компоненту свідомості. Заняття третього і четвертого блоку ми проводили через два тижні після виконання першої частини програми. Діти з бажанням відгукувалися на пропозицію продовжити заняття. Третій блок програми був спрямований на гармонізацію когнітивно-мотиваційної сфери. Всі заняття були насичені діями та цікавими завданнями для дітей. Кожну вправу четвертого блоку ми спрямовували на наближення дітей, зняття у них елементів соціальної тривожності, регулювання взаємодії дітей у колективі. Крім етюдів з дітьми проводилися обговорення можливих подій шкільного життя, способи поведінки, шляхи запобігання конфліктних ситуацій. Варто відмітити, що за період проведення занять у поведінці дітей чітко простежувалося підвищення активності, узгодженості поведінки, емоційної стабільності. До цього часу у дітей уже не простежувалося емоційної скутості і страху. Все це засвідчує ефективність тих вправ, які були виконані з дітьми.

Останній блок корекційних вправ був спрямований на зняття тривожності. Основне завдання, яке ми ставили перед собою – це допомогти дітям відчувати себе більш впевнено, справлятися з негативними емоційними переживаннями.

Спостереження за дітьми після проведення корекційної роботи засвідчують більш спокійну і урівноважену поведінку дітей. Наші висновки підтвердилися також спостереженнями батьків і вихователів. Таким чином виконана розвивально-корекційна робота сприяла підвищенню впевненості дітей, розвитку їх емоційної стабільності як основи успішної адаптації до шкільного навчання. Як один із додаткових методів перевірки ефективності виконаної роботи ми використали також опитування дітей щодо стану їх тривожності у

зв'язку із вступом до школи. Якщо на етапі констатації всі діти експериментальної групи висловлювали побоювання, то по її завершенню лише одна дитина зазначила, що відчуває певний страх.

Висновки та перспективи подальшого аналізу. Проведене дослідження показало, що більшість дітей до моменту вступу до школи виявляють здатність до емоційної саморегуляції. Вони ілюструють розуміння емоційних станів школярів, мають позитивні емоційні реакції, зумовлені навчальною діяльністю. У той же час ми помітили, що у розвитку емоційної сфери можуть виявлятися такі відхилення як надмірна тривожність, непосидючість. Близько третини дітей старшого дошкільного віку мають необхідність у психологічному супроводі у період адаптації до шкільного життя. Це вказує на необхідність подальшої розробки програм психологічного супроводу дітей при переході до шкільного навчання та у період підготовки дітей до школи.

Список використаних джерел:

1. Емоційний розвиток дитини / Упоряд.: С.Максименко, К.Максименко, О.Главник – К.: Мікрос – СВС, 2003. – 112 с. – (Психол. інструментарій)
2. Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе / Р.В.Овчарова. – М., 1996. – 240с.
3. Матвеева Л.Г. Что я могу узнать о своем ребенке / Л.Г.Матвеева, Д.Е.Мякушин, И.В. Выбойщик. – Екатеринбург: У-Фактория. – 384 с.
4. Немов Р.С Психологія: В 3 кн / Р.С.Немов. – М.: ВЛАДОС, 2003. – Кн. 3.: Психодиагностика. – 508 с.
5. Миллер С. Психология развития / С.Миллер. – СПб.: Питер, 2002. – 464 с.
6. Тихонова М. Емоційна дезадаптація дітей молодшого шкільного віку / М.Тихонова. // Психолог. – 2003. – №1. – С.27.

Резюме. В статье рассматривается проблематика психологической готовности детей к школьному обучению. Раскрывается сущность эмоциональной готовности, ее основные показатели. Освещаются результаты экспериментального анализа уровня эмоциональной готовности к школьному обучению к концу старшего дошкольного возраста. Рассмотрены основные направления психологической коррекции эмоциональной сферы детей не готовых к обучению в школе.

Ключевые слова: психологическая готовность к обучению, эмоциональная готовность, дети дошкольного возраста, эмоциональная сфера.

Summary. A child's readiness for school is a very important and complex phenomenon, which influences child's well-being during his/her first year at school. Our research has shown that some preschool children's level of emotional regulation are not fully compliant with the school requirements. High level of emotional response, impulsivity, and imbalance inhibit children adaptation to school life. In this regard, we have planned and carried out developmental and correctional program. As a basis we have chosen program (by R.V. Ovcharova) aimed to help children with disabilities in the emotional sphere. Our trainings sessions have facilitated the development of children's self-confidence and their emotional stability. These abilities will be the reliable basis for successful adaptation to school.

Key words: readiness for school, school education, primary school age, emotional development, psychological traits, psychological correction.

УДК 159.923.3.316.613.434

Ф.В. СМАЛЬКО, В.М. ЯМНИЦЬКИЙ

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПОВЕДІНКОВОЇ ТА ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ.

Резюме. У статті розглядаються теоретичні засади розуміння та вивчення проблем поведінкової та вербальної агресії в сучасній психології, визначено найбільш актуальні аспекти дослідження агресивної поведінки підлітків.

Ключові слова: агресивність, поведінкова та вербальна агресія, типи агресії, агресія у підлітковому віці.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство наполегливо демонструє назовні гуманістичні тенденції свого розвитку у всіх галузях науки, культури, економіки. Однак глибинними причинами багатьох цивілізаційних процесів часто називають тенденції агресивності людства: від завоювання життєвого або економічного простору, до експансії культури, моди, або більш локально – лідерства в групі, сім'ї, особистісних відносинах. Саме тому проблема агресивної поведінки набула популярності у світовій психології (А.Басс, А.Бандура, Л.Берковітс, К.Лоренс, О.Кернберг, Е.Фромм, З.Фрейд, К.Юнг та ін.). Вона стала предметом дослідження у військовій та політичній психології, психології менеджменту і економіки, психології міжособистісних відносин (М.І.Блонський, К.Бютнер, Л.М.Балабанова, О.С.Мойсеева, О.М.Павлова, Л.М.Семенюк, І.А.Фурманов та ін.). Останнє зумовило підвищений інтерес до даної проблеми і серед психолінгвістів, оскільки міжособистісні відносини – це в першу чергу мова і спілкування.

Останні чверть століття дослідження проблем агресивної поведінки та спілкування отримали новий імпульс. Це обумовлено низкою важливих змін у житті сучасного суспільства. Найчастіше активне підвищення рівня агресивності суспільства науковці пов'язують із бурхливим розвитком інформаційно-технічного простору